
S ONE STRANE MERILA HLADNOG RATA: SAZREVANJE NOVOG DRUŠTVENOG IDENTITETA

JOST HERMAND

S engleskog preveo Đorđe Tomić

Nakon što je u hladnom ratu kapitalizam trijumfovao nad komunizmom, mnogim levičarskim intelektualcima na polju humanističkih disciplina i društvenih nauka u zapadnim nemačkim zemljama učinilo se da su njihove nekadašnje simpatije za nekapitalistički društveni i ekonomski sistem odjednom postale vrlo sumnjive, ako ne i sasvim anahrone, prevaziđene i neprihvatljive. Većina ovih bivših levičarskih intelektualaca ekonomiju navodno slobodnog tržišta danas smatra najboljim mogućim društvenim poretkom, a u dijalogu sa intelektualcima drugog sveta, kao i onima iz ekonomski eksploatisanih zemalja trećeg sveta, hvali je kao jedini mogući oblik vladavine. Zapravo, ovu vrstu ekonomije kontrolišu država i veliki monopoli, ali ovi intelektualci nju uprkos tome promovišu kao demokratiju, to jest, vladavinu naroda. Šezdesetih i sedamdesetih godina ovi levičari su u okvirima konstruktivne *Ostpolitik* još bili spremni da razmatraju mogućnost tzv. trećeg rešenja kojim se napušta binarna opozicija kapitalizma i komunizma, ali posle 1989. godine, u njihovom mišljenju počinje da se javlja jasan crno-beli kontrast. Konačno je taj kontrast, kao u najgorim danima hladnog rata s početka pedesetih godina, sveden na podrazumevanu opoziciju između pluralističkih i totalitarnih društava, nakon čega su mnogima od ovih intelektualaca sve druge distinkcije postale nevažne.

Zato se danas Popperov pozitivni model "otvorenog društva" otvoreno ili prikriveno vraća u praktično sve diskurse humanista i sociologa u Saveznoj Republici Nemačkoj, kako na konzervativnom tako i na liberalnom krilu. Razlog je svakako to što takav koncept, sa svojom idealističkom apstraktnošću, naglasak stavlja na visoka moralna načela, a ne na profitno orijentisanu ekonomiju u kojoj vlada gvozdeni zakon ponude i potražnje. Kao nominalno demokratske, liberalne, postindu-

strijske ili posmoderne ideološke figure sa svim svojim pažljivo diferenciranim varijantama i teorijama, ovakvi diskursi predstavljaju aktuelni sistem slobodnog preduzetništva kao društvo zasnovano na informacijama, uslugama, riziku ili zabavi, da bi tako naglasili njegovo beskonačno bogatstvo mišljenja, razlika, mogućnosti širenja iskustva i stalne tehnološke inovacije, ako se ova mogućnost prihvati. Ovo takozvano "otvoreno društvo" trebalo bi, s druge strane, da doprinese demokratizaciji, to jest, demonstiranju društvenih hijerarhija, uklanjanju aure sa umetnosti i tako dalje. Stalno iznova čitamo da se u takvom društvu niko ne mora potčinjavati kolektivnim predstavama, da tu raznoliki diskursi cvetaju u podsticajnoj koegzistenciji, zajedno sa osećanjem razlike i individualnim odstupanjima od ponašanja glavnog toka, te da se s lakoćom možemo rešiti svih skrivenih vrednosti koje inače učestvuju u formiranju identiteta, a izvedene su iz tradicionalnih političkih, verskih i/ili društvenih institucija. Prednost takvog sistema navodno počiva na razaranju ili decentralizaciji starih, prinudnih moralnih sistema. Ponekad su jedina opipljiva merila koja preživljavaju takvo poravnavanje polna specifičnost ili "direktno iskustvo".¹

S druge strane, svako takozvano "zatvoreno društvo", kada se meri sloganom "pluralizam na našoj strani, totalitarizam na drugoj strani", mora od samog početka ostavljati negativan utisak. Zagovornici otvorenog društva stalno otpisuju "zatvorena društva" kao politička ostvarenja ideoloških diskursa ili uto-

pija prisilno pretvorenih u društvenu praksu – ukratko, kao despotske strukture moći koje nužno vode u neslobodu, ako ne i u potpuno ropstvo. Svaki put kada zagovornici pluralizma otkriju teleološki stav koji se usuđuje da prizna veru u mogućnost istorijskog progresa – drugim rečima, stav koji idealni totalitet postavlja iznad raznolikosti mišljenja – uhodani način mišljenja njih navodi da totalitet odmah izjednače sa totalitarizmom. Ovo izjednačavanje vodi poreklo od teorema o totalitarizmu koje su se javile neposredno posle rata (Hana Arendt, Luj Fišer, Teodor Adorno, Karl Poper) i nastavile da se razvijaju sa jednakim intenzitetom kroz Solženjicinove debate sa novim francuskim filozofima (Bernar-Anri Levi, Andre Glikzman) i poststrukturalističke polemike sedamdesetih godina (Mišel Fuko, Žan Fransoa Liotar, Žak Derida). Ovi mislioci su se trudili da u svakom političkom, socijalnom ili kulturnom diskursu koji se usuđivao da podrži čvrste teleološke koncepte, a koje su oni opisivali kao jednostavno autoritarne, raskrinkaju tendenciju ka brutalnoj totalizaciji.

Pedesetih godina ova vrsta mišljenja očigledno je predstavljala kritiku fašističkih i komunističkih režima i odražavala je preovlađujući stav "smeđe jednako crveno". Međutim, ovi mislioci su potom nastavili da ispituju i mnoge druge sisteme moći – tehnološke, institucionalne, polne i estetičke. Njihove polemike su obično polazile od premise da totalizujući diskursi nužno ograničavaju ili potiskuju individualne slobode ili partikularnost; totalitet

1. Usporedi, na primer, Michel Foucault, *Von der Subversion des Wissens*, Frankfurt, 1987, str. 18 ff.

je, smatraju oni, uvek zasnovan na generalizujućim, univerzalnim, logocentričnim ili falocentričnim diskursima u kojima se neispravno pretpostavlja jasno prepoznatljiv "subjekat istorije" ili neka druga vrsta nadređenog pojma. Među sledbenicima poststrukturalizma ovakav stav je doveo do paušalnog odbacivanja tradicionalnih koncepata totaliteta i do uvođenja nove paradigme zasnovane na decentralizujućoj poliinterpretabilnosti. U formulaciji Pola de Mana,² ova paradigma vodi do "otrića do sada skrivenih fragmentacija unutar navodno monadskih totaliteta", čime se vrednuju partikularni diskursi koji ne moraju imati nikakvu vezu sa većom celinom.

Danas gotovo svi protivnici poststrukturalizma osećaju da su primorani da zauzmu odbrambeni stav. U zvaničnom diskursu Savezne Republike Nemačke ushićenost ovim decentralizujućim pluralizmom poprimila je takve razmere da gotovo i nema intelektualaca koji bi se upitali nije li toliko hvaljeni pluralizam takođe i takozvani master-diskurs koji ima za cilj da *a priori* diskvalifikuje sve druge političke, socijalne i ekonomske diskurse. Je li ovo društvo zaista toliko "otvoreno" kao što se često tvrdi? Istina je da ono nije ni fašističko ni komunističko, ali zar u njemu nije evidentna dominacija industrije kulture i mišljenja, konformizam, sveujednačavajuća standardizacija, materijalni fetišizam, pasivnost, tehnička racionalizacija i automatizacija – ukratko: profitno orijentisana jednodimenzionalnost kojom kapitalistička oligarhija uz pomoć države kontro-

liše ekonomiju, čije najvažnije strategije uključuju načelo indirektno regulacije ili "društvenog inženjeringa"? Da li sve ono što su kritičari ovoga sistema – od Maksa Horkhajmera, Teodora Adorna i Herberta Markuzea do mladog Hansa Magnusa Encensbergera i Jirgena Habermasa, Oskara Negta i Aleksandera Klugea – da li sve ono što su ovi kritičari imali da kažu više ne važi? Samo zato što je sistem ostvario privremenu pobjedu u konačnoj borbi za ovaj svet? Da li današnja demokratija, koja polaze pravo na barjak pluralizma, zaista može da se opiše kao vladavina naroda čiji su prvi zagovornici jurišali na barikade u ime "slobode, jednakosti i bratstva"?

Posle pažljivog ispitivanja, koncept pluralističkog društva i sam otkiva naglašeno ideološki karakter, iako je on vešto prikriven. U samom njegovom temelju je pretežno elitistički stav, koji žustro zagovaraju oni stručnjaci iz oblasti humanističkih disciplina i društvenih nauka kojima je konzorcijum političkih i ekonomskih snaga koje vladaju u Saveznoj Republici Nemačkoj dodelio akademski geto unutar kojeg oni svakako jesu slobodni, ali su i relativno nemoćni. Dok se od jedne kategorije intelektualaca – onih koji prave karijeru u industriji i državnom aparatu – zahteva da pokažu afirmativan, pragmatičan stav prema političkoj i društveno-ekonomskoj stvarnosti, iako se istovremeno manipulativni mehanizmi masovnih medija okreću protiv većine preostale populacije, drugoj kategoriji – akademskim stručnjacima za humanističke discipline i dru-

2. Paul de Man, *Allegories of Reading*, New Haven, 1979, str. 249.

štvene nauke izolovanim u kule od slonovače – dodeljuje se zadatak da ili doprinesu "psihičkom rasterećenju" viših društvenih klasa (Odo Markvard) ili da zakače notorni smokvin list slobode na ona ideološka i kulturna dešavanja koja su zapravo i previše predvidljiva. Svesno ili nesvesno, većina pripadnika akademske zajednice prihvata ove zadatke, delom i zato što ni sami nisu ništa manje podložni delovanju vladajućih masovnih medija i koncerna koji stoje iza njih. Da ne bude zabune, ima i onih pojedinaca u akademskoj zajednici koji sebe vide u ulozi "klipa u točku", da tako kažemo, ali čak i oni se odveć lako zadovoljavaju svojom ulogom autsajdera ili decentrirajućim, neodređenim stavom koji je izgubio vezu sa društvom kao celinom. Njihov stav povremeno podseća na markuzijanske strategije "separatističkih ivičnih grupa" koje se kristalizuju ili oko polnog identiteta ili oko rodne pripadnosti pod sloganom "lično jeste političko". Mada je opozicionarski karakter ovih strategija vredan hvale, one najčešće ostaju bespomoćno izolovane. S jedne strane, ovi procesi getoizacije i izolacije omogućili su humanističkim i društvenim disciplinama da zauzmu privilegovanu, autsajdersku poziciju na kojoj se sada nalaze, ali je, s druge strane, ovim disciplinama time istovremeno nametnuta periferna uloga, u kojoj one umesto obuhvatnih pogleda na društvo proizvode samo alibije i opravdanja.

Ishodi ove marginalizacije, uz prateće gubitke kako za društvo tako i za naš osećaj za stvarnost, očevidni su u stvaranju sve

užih akademskih struka i prepoznatljivom mentalitetu kule od slonovače. Ovakav stav proizvodi sve uže, izolovane krugove diskursa i komunikacije, koji pokušavaju da umaknu svetu profita i tehnologije proliferacijom subdiskursâ. Kako ga opisuje Pjer Burdje,³ *homo academicus* proizveden ovakvim sistemom više ne insistira na univerzalnoj društvenoj relevantnosti, već sve društvene veze zamenjuje profesionalizovanim diskursom sopstvene discipline. Interesi discipline dobrim delom se preklapaju sa ličnim profesionalnim interesima, pa ova korespondencija rezultira hektičnom preokupacijom profesionalnim statusom, članstvom u raznim komitetima i drugim simptomima jednog tako uskog podsistema. Rezultat je to da su koherentni odgovori na akutna društvena pitanja prava retkost u današnjim humanističkim i društvenim disciplinama, iz kojih je isparila svaka predstava o nacionalnim, društvenim i kulturnim vrednostima, ostavljajući za sobom samo talog ogoljenog ličnog interesa. Danas se ove discipline prvenstveno bave marketingom konkurentskih teorijskih modela. Ako u ovim profesionalizovanim uslužnim disciplinama neko i progovori politički, to obično ima za cilj samo da se udari po utvarama komunizma i fašizma, ali se niko ne usuđuje da izradi nov sistem političkih ili društveno-ekonomskih vrednosti.

Zbog svoje sužene akademske vizure mnogi intelektualci sa polja humanističkih disciplina i društvenih nauka u Saveznoj Republici Nemačkoj – ti visoko povlašćeni korisnici

3. Pierre Bourdieu, *Homo academicus*, Frankfurt, 1993.

aktuelnog ekonomskog poretka – više i ne primjećuju koliko su duboko usađeni u sistem koji ih je uglavnom oslobodio teškog rada (on je rezervisan za gasstarbajtere ili se izvozi u treći svet). Iz svoje situacije privilegovane apstraktnosti, u kojoj mehanizmi eksploatacije postaju sve manje vidljivi, ovi pripadnici akademskih krugova sve brže gube uvid u dominantne tehnološke društveno-ekonomske tokove i nepromišljeno nam govore o današnjem postindustrijskom društvu informacija i zabave čiji pripadnici rade prvenstveno na navodno pluralističkom samoostvarenju. Naravno, u ovakvom stanovištu krije se problem. Nema sumnje da ovi intelektualci retko pate od nečiste savesti, ali svakako pokazuju manje ili više izražen osećaj neugodnosti koji ne može raspršiti čak ni proračunati optimizam nekih sledbenika postmodernizma. Konačno, ove intelektualce treba posmatrati i kao pobednike u višedecenijskom hladnom ratu, ali malo je verovatno da oni mogu uživati u svom položaju u svetlu današnje krize – to jest, na neki neodređen način oni jesu svesni činjenice da živimo u društvenom sistemu koji, uprkos ideološkim trijumfima, ugrožavaju žestoka kompeticija, visok nacionalni dug i ciklične ekonomske krize. Svi znamo da nekontrolisani demografski rast, industrijalizacija i beskrupulozno pljačkanje prirode mogu dovesti do velikih ekoloških katastrofa. Neki naučnici čak predviđaju da ćemo za četrdeset do četrdeset pet godina preći "tačku ireverzibilnosti", nakon čega tok zagađenja zemlje, vazduha i vode više neće moći da se okrene.⁴

Moglo bi se očekivati da će mogućnost ekološke katastrofe biti dovoljna da uzdrma akademsku zajednicu humanističkih disciplina i društvenih nauka, koja je inače u celosti integrisana u ovaj sistem, i učini kraj njenom samozadovoljstvu. Međutim, ne događa se gotovo ništa. Naravno, postoji Partija zelenih, ali do sada su njene ideje vrlo teško prodirale u akademski diskurs. Zahvaljujući prosperitetu koji uživa, kao i zbog sveta prirode koji uprkos očiglednom propadanju još izgleda "zeleno", veći deo akademske zajednice i dalje se koncentriše isključivo na svoje privilegovane probleme – subjektivitet, alteritet ili šta god već smatraju bitnim odlikama pluralističke demokratije. Oni ovog trenutka žive u najboljem od svih mogućih svetova za ovu vrstu ljudi. Zahvaljujući tehnološkom napretku i nepromišljenom pljačkanju prirode, politički establišment je u prilici da omogući akademskoj zajednici humanističkih i društvenih disciplina da učestvuje u relativno raširenom prosperitetu i da živi u gotovo neograničenoj slobodi – pod uslovom da ne dovodi u pitanje osnovne premise sistema koji počiva na fetišu konstantne stope ekonomskog rasta. Pripadnici ove zajednice imaju visok životni standard, vrstu slobode koja ih obavezuje prema sistemu i prirodnu sredinu koja, mada obolela, još izgleda zeleno. Kada razmatraju konsekvence svog položaja, oni dopuštaju da ih zavarava izgled stvari, ili padaju u očaj, ili jednostavno zažmure onog trenutka kada postanu svesni situacije.

4. Uporedi Jost Hermand, *Grüne Utopien in Deutschland. Zur Geschichte des ökologischen Bewusstseins*, Frankfurt, 1991, str. 186 ff.

U mnogim slučajevima naglasak koji ova privilegovana ivična grupa stavlja na subjektivitet i pluralističke modele društva proizvod je ideje marginalnosti više nego ideje demokratije. Umesto da se uhvate u koštac sa problemima većine stanovništva i da se politički posvete takvim problemima, mnogi stručnjaci za humanističke i društvene discipline prihvataju zatvaranje u sve manje komunikajske zajednice. Zapravo, mnogi od njih se jasno ograničavaju na filozofsku sferu, fokusiraju se na pitanja lingvistike, recepcije ili semiotike, ili ono što je Bart opisao kao "libidalno zadovoljstvo u tekstu". Dok su nekadašnji filozofi krčili put kroz džunglu diskursâ i napredovali ka svetlu istine, današnji intelektualci često samo zavode svoje čitaoce još dublje u džunglu, gurajući u prošlost ne samo prethodne master-diskurse već i sve zamislive avangardne ideje koje počivaju na takozvanim unapred utvrđenim smernicama. Posledice jedne takve pozicije, koja poretku "organizovanog sveta" (Teodor Adorno) suprotstavlja samo zbunjujući nered, najbolje odražavaju radovi francuskih post-strukturalista s kraja sedamdesetih godina. Žan Bodrijar, na primer, tvrdi da posle kraja svih diskursa koji tragaju za Istinom više neće biti takvih stvari kao što su odgovorni subjekt ili mogućnost oslobođenja. Ovakvi iskazi se mogu videti kao pesimistički ili kao samozadovoljni. U svakom slučaju, poststrukturalisti nam daju dozvolu da jednostavno zanemarimo sve poduhvate koji zahtevaju političko ili ideološko angažovanje. Zapravo, čini se da je izvor privlačnosti njihovih diskursa upravo rezignacija.

Prateći zahteve tržišta, industrija reklame i masovni mediji nastavljaju da dresi-

raju niže klase u Saveznoj Republici Nemačkoj tako da smisao svojih života vide u krajnje standardizovanom materijalnom ispunjenju potreba i zadovoljavanju estetskih i emocionalnih želja bestselerima, televizijskim serijama i sveprisutnom pop i rok muzikom. Otuda kod mnogih ivičnih intelektualnih grupa – bilo iz snobizma ili averzije prema jednodimenzionalnim strategijama poslovnih konglomerata – dominira težnja da se distanciraju od konformističkih tendencija koliko god je to moguće. Zato te grupe naglašavaju individualno, objavljujući postojanje identiteta unutar neidentiteta kulturnih i potrošnih proizvoda, za koje se još odavno, zbog insistiranja na masovnoj potrošnji, smatra da su isuviše bezlični. Zbog ovog rascepa mnogi pripadnici akademske zajednice humanističkih i društvenih disciplina skloni su teško razumljivom, hermetičnom i udaljenom, dok segmenti nižih klasa, budući nesposobni za intelektualno ili "psihčko rastećenje", prednost daju snažnim iluzijama ili eksplozijama nasilja.

Kada se ima u vidu ova problematična situacija, svako dalje insistiranje na crno-belim opozicijama kao što su otvoreno i zatvoreno, demokratsko i totalitarno, jednodimenzionalno i pluralističko, čini se kratkovidim, ako ne i sasvim zaslepljenim. Ove opozicije ne zahvataju prednosti i nedostatke kompletnog spektra mogućih društvenih aranžmana. Sklonost ka totalitetu kao i sklonost ka pluralizmu mogu na kraju biti jednako duboko tiranske ili duboko humane. Odgovori na ovakva pitanja ne zavise isključivo od formalne strukture takvih diskursa, već, čak i više, od njihove ideološke orijentacije i njihove socijalne primene,

jer one uključuju i vrednosne sudove. Rodno određeni diskursi, na primer, u celini posmatrano mogu imati emancipatorsku i humanističku vrednost zato što insistiraju na jednakosti nekada potisnutih grupa. Ali, oni takođe mogu naginjati totalitarnom kada sopstveni diskurs ističu kao jedini koji je bitan i tako ga, monomanijskom restrikcijom, čine jedinim merilom svake težnje slobodi.

Ista karakterizacija važi i za takozvane master-diskurse hrišćanstva, buržoaskog liberalizma i socijalizma. Oni se izvorno ne mogu okarakterisati kao pozitivni ili kao negativni, već se uvek moraju posmatrati kao veoma složene kontradikcije između idealnih premisa i njihovih realizacija u društvu. Iz prakse znamo da su one često imale krajnje nehuman pojavni oblik. Hrišćanstvo je pozivalo u krstaške pohode, na nasilno pokrštavanje nevernika, spaljivanje veštica i tiranski asketizam, što je sve u oštrom kontrastu sa idejom bratske ljubavi. Buržoaski liberalizam, koji je Francuskom revolucijom obznanio dolazak doba "slobode, jednakosti i bratstva", kasnije je razvio nacionalističke stavove koji su uključivali i najgore oblike eksploatacije, imperijalizma i kolonijalizma. A socijalizam, izvorno izraz nade obespravljenih i potlačenih koji su se udružili bratskom solidarnošću da bi zauvek ukinuli eksploataciju čoveka nad čovekom, kasnije su često zloupotrebljavali pseudosocijalistički diktatori kao opravdanje za lične ambicije i sticanje moći.

Takvi krvavi užasi, ipak, ne mogu automatski diskreditovati temeljne vrednosti ovih pogleda na svet. Mada su se u društvenoj praksi oni teško kompromitovali, njihovi idealni među svima koji su nam na raspolaganju i dalje spadaju u najpozitivnije i ne bi ih trebalo nepromišljeno žrtvovati neobavezujućem pluralizmu i ideološkoj sumnji u sve takozvane master-diskurse. Naprotiv, da bi se suprotstavili stalnim pokušajima masovnih medija da površnom rasonodom skrenu pažnju sa samoubistvenog uništavanja prirode, članovi zajednice humanističkih i društvenih disciplina ne smeju se u budućnosti ograničavati na kakofo-niju sve užih i izolovanih diskursa. Oni moraju predložiti načelne smernice koje su, opet, u vezi sa širom društvenom celinom. U ovom procesu biće im potrebne i ideje kao što su "sloboda, jednakost i bratstvo" koje su prisutne i u hrišćanstvu i u liberalizmu i u socijalizmu. Drugim rečima, ako ih zaista zanima smisljena debata o opstanku, potrebno je ne samo podržati pluralističke koncepte nego i razviti novi osećaj za totalitet.

Umesto daljeg zamenjivanja koncepta "totaliteta" decentralizujućim pluralizmom ili čak njegovog perfidnog izjednačavanja sa "totalitarizmom",⁵ čime se svi kolektivni ciljevi denunciraju kao opasni vidovi političke aktivnosti koji mogu doneti samo tiraniju, članovi zajednice humanističkih i društvenih disciplina morali bi snažnije nego ikada naglasiti ideološke uporišne tačke ovih pogleda na svet,

5. Robert Welsch, jedan od najglasnijih zagovornika ovog stava, piše u *Unsere postmoderne Moderne*: "Radikalni postmoderni pluralizam raskida sa ovim jedinstvenim okvirom koji se nada totalitetu, ali koji se može protumačiti samo kao totalitarizam", München, 1987, str. 6.

koji su otpisani kao master-diskursi. U isto vreme, ovi intelektualci treba da naglase da neka ideologija ne mora biti automatski totalitarna zato što daje prednost totalitetu, jer totalitarni su jedino oni pogledi koji samo jednom diskursu daju ekskluzivno važenje. Ova distinkcija naročito važi za ponovo popularno izjednačavanje smeđeg i crvenog, za distorziju koju su Ernst Nolte i Joakim Fest koristili sa žalosnom efikasnošću. Socijalizam, budući da zagovara međunarodnu solidarnost, nužno podržava i koncept totaliteta, dok se nacizam drži totalitarizma, jer je njegova prva premisa superiornost jedne rase, rase Arijevaca. Tako Marks i Lenjin ne mogu biti Hitlerovi prethodnici, mada je Hitler voleo termin "socijalizam", samo uvek u isključivo nacionalističkom smislu. Čak se ni Staljin ne može porediti sa Hitlerom. Sam fašizam Hitlera smatra upravo najsavršenijim fašistom koji se može zamisliti, dok se unutar samorazumevanja komunizma Staljin smatra za jednog od najgorih diktatora koje je istorija proizvela. Ipak, u krajnjoj instanci, takve personalizacije ideologije ionako nemaju mnogo smisla. Hitlerovo "savršenstvo" ne ide u *prilog* ideji fašizma, baš kao što ni Staljinovi zločini ne govore *protiv* ideje komunizma. Isto tako, ne možemo suditi o celokupnom fenomenu hrišćanstva samo na osnovu brutalnih osvajača kakav je bio Ernan Kortes, ili o buržoaskom liberalizmu na osnovu nemilosrdnog imperijalističkog kolonizatora i vlasnika dijamantskih rudnika kakav je bio Sesil Rouds.

Zato članovi zajednice humanističkih i društvenih disciplina u budućnosti ne bi trebalo da polažu sve svoje nade samo u pluralizam, ma koliko to odgovaralo zadovoljenju njihovih ličnih interesa. Jer jednog dana, kada se globalni ekonomski, društveni i ekološki uslovi pogoršaju, ti interesi za privilegovane više klase visokoindustrijalizovanih zemalja više neće imati centralni značaj koji danas imaju. Da bi se sprečio pad u opšte varvarstvo koji bi mogao doći s produblјivanjem krize, u budućnosti će kritičko ispitivanje ponovo morati da se okrene problemima društva u celini. Zato je važno setiti se još neostvarenog postulata "slobode, jednakosti i bratstva", čija svaka komponenta mora biti integrisana znatno rigoroznije nego u prošlosti.⁶ Sloboda bez jednakosti i bratstva morala je da dovede do našeg sadašnjeg stanja – naime, do slobode za politički i ekonomski povlašćene, kao i do posebne vrste slobode za akademski privilegovane, dok društveno obespravljani još žive u endemskoj ekonomskoj zavisnosti. U takvom sistemu, u kojem jednakost i bratstvo ne mogu postojati zbog strukturalnih ograničenja koja nameće kompeticija, sloboda je privilegija, a ne nešto što svi delimo. Otuda se tri osnovne vrednosti zaista demokratskih odnosa – naime, sloboda, jednakost i bratstvo – jednostavno ne mogu ostvariti u takvom sistemu, osim za one najmoćnije ili za društveno marginalne grupe.

Potencijal za nasilje koje se u Saveznoj Republici Nemačkoj trenutno manife-

370

6. Uporedi moj članak "Liberté, Egalité, Fraternité. Die Postulate einer unerfüllten Revolution", u: *Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit. 200 Jahre Französische Revolution in Deutschland*, Hg. Gerhard Bott, Nürnberg, 1989, str. 31-40.

stuje prvenstveno kao mladalački vandalizam nužno će se uvećavati. Bilo bi kratkovidno suprotstavljati se takvom razvoju samo većim policijskim snagama, jer ono što izaziva krizu nije vandalizam već su to ekonomski i društveni uslovi u njegovoj pozadini. U izvesnom smislu takvi događaji čak daju razloga za nadu, jer oni izražavaju duboko nezadovoljstvo sadašnjim oblikom društva. Ovo društvo ne ispunjava čak ni svoje najvažnije obećanje – da će zadovoljiti osnovne materijalne potrebe unutar takozvanog društva obilja – a kamoli da teži jednom drugačijem, boljem društvu u kojem bi se emocionane i idealističke potrebe svih građana uzele u obzir i zadovoljile. Savezna Republika Nemačka u krajnjoj instanci definiše sebe samo kao "ekonomski okvir", okvir kojem – za razliku od takozvanih totalitarnih društava – nije potreban nikakav ideološki temelj, a svoj jedini zadatak (da citiramo Ludviga Erharda, tvorca "ekonomskog čuda" iz pedesetih godina) vidi kao "postavljanje najmanjeg mogućeg broja prepreka ličnom nagonu za bogaćenjem".⁷ Uz takav neukusni materijalizam i takvu želju da se zbrise svaka manifestacija vrednosti i smisla ne treba da nas čudi što su opšte nezadovoljstvo i preteće zadovoljstvo u nasilju sve više u porastu.

Ne verujem da bi još bezobzirni materijalizam mogao doprineti poboljšanju situacije. Čak i ako bi svi u Saveznoj Republici Nemačkoj učestvovali u osećaju prosperiteta, kriza se time svakako ne bi ukinula. To mogu objasniti dva razloga. Prvo, u društvu koje počiva na planiranom zastarevanju, u kojem jed-

na tehnička inovacija ubrzano smenjuje drugu, prosperitet je uvek relativan. Ono što danas zadovoljava potrebu za potrošnjom već sutra može biti krajnje nezadovoljavajuće, ako su komisije već nabavile tehnički savršeniji i elegantniji model. Otuda materijalizam orijentisan na profit i potrošnju ne može pružiti trajno zadovoljenje. Umesto toga, dokle god se ispod toga ne kriju neke druge vrednosti on samo budi neutaživu želju za novim i drugačijim. Drugo, želja za sve većim prosperitetom (u obliku više mašina i veće potrošnje energije) obezbeđuje da stopa ekonomskog rasta, taj motor koji pokreće sve slobodne tržišne privrede, nastavi da se uvećava maksimalnom brzinom. Međutim, u isto vreme to dovodi do ubistvenog pustošenja prirode, koje nužno mora dovesti do ekološke katastrofe čije se razmere ne mogu predvideti.

Da bi se uopšte mogla nadati promeni ovog trenda, njegovom usporavanju ili čak zaustavljanju, Saveznoj Republici Nemačkoj potrebna je nova politička, ekonomska i ideološka orijentacija. Ova orijentacija bi morala da prevaziđe specifične sebične interese i da još jednom sagleda društvo kao celinu. Umesto što koncentriše energiju na dalje usavršavanje savremenih diskursa o pluralizmu, zajednica humanističkih i društvenih disciplina morala bi pokušati da razvije "diskurs diskursâ" suprotstavljen fetišu ekonomskog rasta i njegovim tehnološkim konceptima progresa. Pored toga, ona bi se morala zalagati za ono što je Karl Marks nazivao "regulisanom razmenom resursa sa prirodom" i sve ono što odatle sledi.⁸

7. Uporedi Jost Hermand, *Kultur im Wiederaufbau. Die Bundesrepublik Deutschland 1949-1965*, München, 1986, str. 221 ff.

8. Karl Marx, *Das Kapital*, Hamburg, 1967, str. 494 f.

Neće biti dovoljno samo pozvati stanovništvo Savezne Republike Nemačke, kao što je to učinio Karl Fridrih fon Vajzeker, na "demokratski asketizam" a da se ne ponude i odgovarajući ciljevi, sve u strahu od narušavanja dominantnih koncepata pluralizma.⁹ Bez ideoloških koncepata koji važe za čitavo društvo, većina će nastaviti da svoje partikularne interese vidi samo u sebičnom materijalizmu – to jest, pojedinci će nastaviti da razmišljaju samo o sebi i svojim porodicama. S druge strane, da bismo podstakli bilo kakvu realističnu nadu u promenu osnovnih ekonomskih pretpostavki, Saveznoj Republici Nemačkoj potrebna je vizija socijalne utopije, koja bi bila dovoljno konkretna da ne inspiriše samo one koji, uprkos svim obećanjima prosperiteta, i dalje žive u siromaštvu i gladi, već i one koji su nezadovoljni sadašnjom ekološkom situacijom. Takva utopija mora uključivati ideju hrišćanske bratske ljubavi i liberalne postulate "slobode, jednakosti i bratstva", kao i ideal socijalne utopije zasnovan na "slobodi i porektu" kako ga je zamislio Ernst Bloh¹⁰ da bi pripremila put do jednog humanog, egalitarnog ekosocijalizma koji su autori zelenih utopija zamišljali još od objavljivanja romana Viliijama Morisa, *Vesti niotkuda*, 1890. godine.

Svako ko pretenduje na to da bude ozbiljno shvaćen u tekućoj debati o opstanku teško može iz svoje argumentacije da izostavi socijalističke koncepte, bratsku hrišćansku ljubav i liberalno-demokratske vrednosti. Jasno, ovo moraju biti koncepti koji nisu zaduženi indu-

strijskim sistemom koji je proizveo socijalistički radnički pokret u drugoj polovini devetnaestog veka. Zbog ovakvog porekla komunizam je dugo insistirao na istoj onoj vrsti industrijskog progressa koja je bila karakteristična za buržoaski liberalizam i, donekle, fašizam. Opsednuti najbržim mogućim uvećanjem industrijske stope rasta, ova tri sistema nisu prezala ni od čega da bi ostvarila ovaj cilj, čak ni od samoubistvenog razaranja prirodnih osnova celokupnog života. Zato ne smemo i dalje pojednostavljeno deliti svet na otvorena i zatvorena društva, već moramo obratiti pažnju na sličnosti između svih onih sistema koji prihvataju istu ideju industrijskog progressa. Sa ovog stanovišta, kapitalistički sistem nije bolji od fašizma ili komunizma. Međutim, kada se uzmu u obzir ideološki ishodi, ova tri sistema se temeljno razlikuju. Dok nacizam ne teži ni slobodi, ni jednakosti, ni bratstvu, već sve podređuje autoritarnom načelu vođe, liberalizam i socijalizam – bar u svojim najplemenitijim manifestacijama – poklanjaju veliku pažnju postulatima humanosti. Liberalizam je više naglašavao slobodu, dok je socijalizam više polagao na jednakost i bratstvo. Nekakav novi sistem vrednosti mogao bi na dobar način upotrebiti ove ideološke elemente. Ako žele da spreče ekološke katastrofe koje se približavaju, sva visoko industrijalizovana društva moraju razviti društvene modele koji će uključivati i osećaj kolektivne odgovornosti za sopstveni region i njegove prirodne resurse, odgovarajući društveni identitet i osećaj povezanosti sa svim živim bićima. Jedino na taj na-

372

9. Carl Friedrich von Weizsäcker, "Demokratische Askese" u: *Stern*, 1988, no. 33, str. 50 f.

10. Ernst Bloch, *Freiheit und Ordnung. Abriss der Sozialutopien*, New York, 1946.

čin može se prevazići stav koji je Kristofer Laš opisao kao "narcisoidnu" preokupaciju čisto ličnim interesima.

U takvom društvu odnos prema tehnologiji mora se potpuno restrukturirati. Ni takozvani demokratski ni takozvani komunistički režimi nisu težili smislenoj ekološkoj ravnoteži u svojim društvima. Umesto toga, jednostavno su pustili s lanca svoje ekonomske moći u samoubilačku međusobnu kompeticiju, beskrupulozno namećući interes svojih materijalističkih ideologija. Zato ne bi bilo dovoljno pronaći samo alternativni treći sistem negde između navodno demokratskih i navodno komunističkih ekonomskih sistema – put koji bi valjda uravnotežio slobodu i jednakost, ali na jedan sasvim antropocentričan način. Naprotiv, ono što je zaista potrebno državi kao što je

373

Savezna Republika Nemačka jeste model koji bi konačno istisnuo dominantni antropocentriizam u korist biocentričnog stanovišta, ili bar onaj koji bi snažnije zastupao zaštitu prirode. Johan Volfgang Gete i Aleksander for Humbolt, najstariji i najvispreniji kritičari razuzdanog kapitalističkog nagona za ovladavanjem prirodom, odlučno su zastupali upravo takvo stanovište.¹¹ Ali, s obzirom na to da je prirodni svet u njihovo doba još bio relativno zdrav, oni su se uglavnom bavili filozofskim i estetskim aspektima takvih problema. Danas su nam, s druge strane, potrebne zaista drastične mere da bi se uspostavio zaštitnički odnos prema prirodi. U odusustvu takvih mera dalji op-

stanak prirode i dalji opstanak čovečanstva dovedeni su u pitanje. Ove radikalne mere morale bi uključivati spremnost na ličnu žrtvu, uključujući i ograničavanje broja porođaja, odstranjivanje nepotrebnih mašina, gašenje nuklearnih elektrana, uklanjanje toksičnih otpadnih materijala, očuvanje šuma, širenje vegetarijanizma, eliminisanje privatnih automobila, ograničavanje turizma, uvođenje efikasnih ekoloških poreza i poreza na luksuz, i tako dalje. U ovom procesu moramo izbeći nostalgicne ideje o povratku u ranije faze ljudskog razvića ili uspostavljanju one vrste ekodiktature za koju se zalaže Volfgang Harih. Naprotiv, uz poštovanje potrebne ekološke ravnoteže, ove ideje moraju očuvati stepen slobode koji smo dostigli hiljadama godina ljudske borbe; ukratko, ne smemo služiti samo carstvu biljaka i carstvu životinja već i ljudskim bićima.

U Saveznoj Republici Nemačkoj članovi akademske zajednice koji prihvataju ovakve moduse mišljenja mogli bi konačno postati avangarda koja se pred problemima društva više ne povlači u privilegovanu fabrikaciju teorija. Istraživanjem svojeg političkog mišljenja kada je reč o industriji i stanovništvu oni bi ojačali onu partiju koja je najsposobnija da progresivne ideje transformiše u političku, ekonomsku i društvenu praksu, a to su Zeleni. Da ne bude zabune, stručnjaci iz ovih disciplina morali bi da transformišu pretežno subjektivni sinkretizam svojih pluralističkih diskursa u društveno-ekonomske koncepte totaliteta.

11. Uporedi moj članak "Freiheit in der Bindung. Goethes grüne Weltfrömmigkeit", u: Jost Hermand, *Im Wettlauf mit der Zeit. Ansätze zu einer ökologiebewussten ffbsthetik*, Berlin, 1991, str. 29-52.

Na taj način oni bi ponovo postali kritičari, čak i borci koji se odlučno posvećuju etičkim postulatima kao što su regionalna odgovornost, zaštitnički odnos prema prirodi i lična skromnost, umesto da zaobilaze goruća društvena pitanja, otpisuju ih kao nezanimljiva i beže na područje nauke. Oni se moraju odupreti onoj vrsti rezignacije koju formuliše Denis L. Meadows kada na pitanje zašto posle klasične studije *Granice rasta* iz 1971, urađene za Rimski klub, nije napisao nijednu apokaliptičnu knjigu, odgovara rečima: "Besmisleno je raspravljati se sa samoubicom koji je već skočio kroz prozor."¹² Svi oni koji sa ideolozima masovnih medija papagajski ponavljaju obećanja o boljoj budućnosti koja je moguća jedino uz još hektičniju refleksiju stope ekonomskog rasta moraju konačno prevazići svoju političku pasivnost prema daljem razaranju prirode i dokazati da su vredni privilegije visokog obrazovanja i relativne slobode koju uživaju.

Modeli takvog iskupljenja već postoje. Petra Keli primećuje da industrijski rast nije zdrav rast, već maligni tumor koji metastazira po čitavom svetu. Političari, naučnici, teolozi i pisci izražavaju slična mišljenja, od Karla Amerija do Johena Belšea, Hojmara fon Ditfurta, Ojgena Drevermana, Erharda Eplera, Joške Fišera, Gintera Grasa, Roberta Have- mana, Roberta Junka, Jirgena Moltmana, Gudrun Pausevang, Gintera Švaba, Doroteje Zele, Antje Folmer i Gintera Valrafa. Radovi svih ovih autora ne ostavljaju nikakvu sumnju u de-

struktivne efekte tehnologije na prirodu. Poslednji izveštaj Rimskog kluba čak upozorava da bi formalne demokratije koje kontrolišu koncerni, a koje u današnjem svetu predstavljaju preovlađujući oblik društvene organizacije, morale biti zamenjene društvenim strukturama organizovanim tako da se zaštiti priroda.¹³ Izveštaj dalje ukazuje na to da su formalne demokratije politički prevaziđene zbog svoje nepromišljene opsednutosti profitom i nemilosrdne eksploatacije koja izaziva ekološku pustoš. Znam da sadašnji trenutak nije savršen za ovakve ideje, pošto je sa propašću takozvanog Istočnog bloka svaki oblik državne intervencije na polju ekonomije pao u nemilost. Ipak, zar se ne interveniše svakodnevno ugovorima o oružju, svemirskim programima, projektima javnog transporta, poreskim olakšicama i sličnim? Umesto da trubimo o superiornosti sadašnjeg ekonomskog sistema u odnosu na komunizam Istočnog bloka i tako zanemarujemo sva druga pitanja, vreme je da pokušamo da ga ocenimo njegovim sosptvenim merilima, to jest da postavimo pitanje da li je on zaista doprineo blagostanju celokupne populacije i je li, u tom smislu, zaista demokratičan. Nanknadne denuncijacije komunizma da bi se stvorio konsenzus za kapitalizam svode se na "društveni inženjering" najgore vrste, i zato ih treba raskrinkati kao anahronizam. Krajnje je vreme da se nemački intelektualci sa područja humanističkih disciplina i društvenih nauka posvete stvaranju istinski alternativnog, de-

12. "Ein Interview mit Dennis Meadows", u: *Spiegel*, 1989, No. 29, str. 118.

13. *Die Herausforderung des Wachstums. Globale Industrialisierung: Hoffnung oder Gefahr? Zur Lage der Menschheit am Ende des Jahrtausends*, Hg. Club of Rome, Bern, 1990.

mokratski i ekološki savesnog modela društvenog i ekonomskog sistema, koji će njihovim aktivnostima konačno dati relevantan cilj u širem društvenom poretku. To bi trebalo da učine na način koji najviše odgovara njihovim disciplinama, to jest na kritički i refleksivan način koji uključuje poznavanje istorije i ostavlja za sobom onu vrstu subjektivne neodređenosti koja je poslednjih petnaest godina dominirala akademskim krugovima, u kojima su reakcionarni govornici bez prestanka diskreditovali sve utopijske alternative. Rađanje kolektivne savesti uslov je daljeg napredovanja Savezne Republike Nemačke ka istinskoj demokratiji koja može obezbediti opstanak čovečanstva.

Naslov originala: Jost Hermand, "Beyond the Parameters of the Cold War: The Greening of a New Social Identity", preuzeto iz: *Postmodern Pluralism and Concepts of Totality*. The Twenty-fourth Wisconsin Workshop, ed. by Jost Hermand, Peter Lang Publishing Inc., New York 1995, str. 67-82.